

Вера БИТРАКОВА-ГРОЗДАНОВА

ПРИЛОГ КОН АНТИЧКАТА ИСТОРИЈА НА ДЕБАРСКИОТ КРАЈ

Досегашните истражувања во регионот на Дебар и околината од областа на античката историја и археологија се вршени преку проучувања и толкувања на литературните извори, кои ги пружаат делата на античните историографи, преку рекогносцирања и делумни ископувања.¹⁾

Дебарско, со дел на текот на Црни Дрим, на север до Гостивар, на исток, вклучувајќи го Кичевскиот крај, до античка Пелагонија, во првиот милениум била населена со илирското племе Пенести. За првпат Пенестите (*Penestai*) и пенестинската земја (*Penestiana terra*) во пишаните извори се споменуваат од римскиот историчар Тит Ливие (XLIII, 18,5; 19,2) во Пенестинската војна (170—169 год.)²⁾, наречувајќи ги „*amici populi Romani*“. Овој настан ќе предходи на III македонска војна. Тогаш македонскиот владетел Персеј, поново навлегува во илирските области со цел да го придобие илирскиот владетел Генције, а во истовреме да се заштити од таа страна, бидејќи подготвувал војна со Римјаните.³⁾

Уште во текот на III и II век пр.н.е., Римјаните водат војни на Балканот, обидувајќи се да ги покорат илирските племиња и да продрат на исток кон Македонија⁴⁾. Во тоа време познат е походот на римскиот легат Апиус Клаудиус Центон спрема пенестинскиот град Ускана, што се наоѓал во границите на царството на Персеј.⁵⁾ Кај Клаудиус, улогорен во десаретскиот град Лихнидос, често доаѓале гласници и зборувале дека

¹⁾ Рекогносцирањата се вршени од страна на Народниот музеј во Охрид; В. Лахтов 1958 год., В. Битракова 1964 год.; сондажните ископувања ги изведуваше Републичкиот завод за заштита на културно-историските споменици, 1967 год.

²⁾ M. Fluss, *Illyrioi*, PWRE, suppl. V, 332; F. Milthner, *Penestai*, PWRE XIX—1, 495; J. Szilagyi, *Penestai*, *Der Kleine Pauly*, Band IV, München 1972, 614.

³⁾ Н. Вулиќ, Ратовање македонског краља Персеја с Римљанима у нашој земљи 170—169 год. пр. Хр., Глас српске краљевске академије, CLX, 82, Београд 1943, 20; Ф. Папазоглу, Македонски градови у римско доба, Скопје 1957, 66.

⁴⁾ Н. Вулиќ, Први илирски рат, Глас српске краљевске академије CLX 82, 40.

⁵⁾ Н. Вулиќ, Ратовање, 29.

ке најдат луѓе што ќе го предадат добро утврдениот град Ускана, ако ја доведе поблиску војската. Затоа римскиот легат тргнал на север од Лихнидос и се улогорил на 12 милји од Ускана. Кога војската се приближила ноќе до тврдината на градот, мислејќи дека нема опасност од одбраната, била изненадена и растурена со силен напад.

Во раскажувањата на Тит Ливие за војната од Персеј од 170—169 год. пак се споменува Ускана како најголем пенестински град.⁶⁾ Македонскиот владетел тргнал од Стубера, од кога ја опремил војската од 10.000 војници со оружје и храна за повеќе време и по три дена пат се улогорил во непосредна близина на утврдениот град Ускана. Покрај илирската војска, во градот се наоѓала и римска посада. И поред упорноста на одбраната градот бил завземен од Македонците. Откога оставил посада во Ускана, Персеј се вратил во Стубера каде што Усканците и Илирите ги продал како робје, а Римјаните на кои ветената слобода им ја одзел, ги дал на чување по градовите. Потоа, пак продолжил со војување во илирската пенестинска земја. Ги зазел градовите Оенеум и Драудак, од каде водел преминот за лабеатската земја. Извесен број на градови од Пенестите останале верни на Римјаните. Затоа легатот Луциус Целус испратил своја војска да собере заложници, со кои градовите се обврзуваат на верност. Една група на пенестински заложници биле испратени во Аполонија.

И покрај тоа што изворите за Пенестите се доста оскудни, при споменување на други историски настани, можат да се одредат соседните племиња. На север се сместени Пирустите, и Дарданците, на запад Партините и Таулантите, на југ Дасаретите, а на исток Пеонците⁷⁾

Повеќе пати се поставувало прашањето каде биле сместени трите пенестински градови Ускана, Оенеум и Драудакум. И поред тоа што постои мислење дека Ускана се наоѓала во Дебарскиот крај, повеќе автори врз основа на настаните во 169 год. и близината на овој пенестински град со Стубера, сметаат дека се наоѓал во кичевската котлина⁸⁾ Градовите Оенеум и

⁶⁾ Истото, 30.

⁷⁾ D. Rendić — Miočević, Iliri, Enciklopedija Jugoslavije IV, Zagreb 1960, 329; Ф. Папазоглу, н. д. види карта; Извори за старата Историја и Географија на Тракија и Македонија, Софија 1949, 164—166, види карта по Киперт.

⁸⁾ Н. Вулиќ, Ратовање, 38; Ф. Папазоглу, Градови, 66—67; П. Лисичар, Нашата македонска антика, Современост 7—8, 592; Т. Tomovski, Auf den Spuren der illyrischen sredlung uscana, Za 12, 1963, 339, ја сместува Ускана во областа Дебрца; F. Papazoglu, Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, Sarajevo 1969, 147, ги посочува сите мислења досега изнесени Н. Sadiku, Essai d'identification de forteresses et cités illyriennes des Pénestes, Les Illyriennes et la Genèse des Albanais, Tirana 1971, 251; F. Papazoglu, Quelques aspects de l'histoire de la province de Macédoine, Aufstieg und nidergang der römischen welt, Berlin 1979, 332, мисли дека Ускана треба да се бара во околината на Дебар.

Драудак според Ф. Папазоглу се наоѓале во дебарскиот крај⁹⁾. Во поново време кастелот Оенеум, според наодите на илирско-халштатската култура во гостиварско-тетовскиот, крај, се идентифицира со локалитетот Кале кај Тетово¹⁰⁾. Сумирајќи ги сите насочени мислења и податоци, можеме да претпоставиме дека споменатите градови се наоѓале во просторот меѓу Дебар, Кичево и Гостивар.

Во исто време со почнувањето на III македонска војна, илирскиот владетел Генције, кој бил во сојуз со Римјаните, 169 год. ќе се придружи кон македонскиот водач Персеј. Но со поразот кај Медун, семејството на Генције е одведено во Рим, а конзулот Луције Анције ќе го прогласи големиот триумф над Илирите. По војната и јужноилирските племиња Десаретите се вклучени во Римската империја. Со овие настани западната граница на Македонија се поклопува со етничката граница меѓу илирските и македонски племиња.¹¹⁾

Во 146 год. пр.н.е. сите јужноилирски области од западната граница на античка Македонија од Јадранското Море, вклучени се во ново формираната римска провинција Македонија, поставена под јурисдикција на македонскиот управител со седиште во Солун.¹²⁾ Во оваа прва римска провинција во средниот Балкан се наоѓала и територијата на Пенестите, односно Дебарскиот крај. Таа административна припадност нема да се промени до крајот на III век во н.е. Императорот Диоклецијан 295 год. ја изврши познатата поделба на царството на 12 дијезеци, а секоја од нив вклучувала по неколку провинции. Провинцијата Македонија, заедно со Ахаја и Епир, припаѓала на дијезезата Македонија. По кратко време, дел од големата провинција Македонија од јужноилирските области е издвоена во нова провинција, со име Нов Епир¹³⁾, во чии граници се нашле и областите на Дасаретите со Лихнидос и најверојатно земјата на Пенестите. Главниот град на оваа област бил Дирахин.

Нови административни поделби настануваат во првата половина на IV век. Константин Велики кој 313 год. дозволил слободно исповедување на христијанската вера, Империјата ја поделил на четири големи области перфектури. Постојната македонска дијезеза со провинциите Тесалија, Ахаја, Стар и Нов Епир, Македонија Прима и Секунда, припаднаа на префекту-

⁹⁾ Ф. Папазоглу, н. д. 218.

¹⁰⁾ И. Микулчиќ, Минатото на Гостиварскиот крај преку археолошки наоди Гостивар 1970, 81.

Покрај градовите, кај Ливие се споменува и реката Артатус, која најчесто историчарите прават обиди да ја идентификуваат со Радика. Б. Јосифовска, Табула империј романа, Љубљана 1976, 18.

¹¹⁾ Ф. Папазоглу, н. д. 65.

¹²⁾ Истото, 74, 75

¹³⁾ Истото, 87.

рата Илирик со седиште во Солун.¹⁴⁾ На чело на дицезата Македонија се наоѓал управник со назив викариус. Провинциите Стар и Нов Епир биле управувани од пресес. Во подоцнежните извори се зборува дека раководителот на провинцијата Нов Епир била поверена на конзул.¹⁵⁾

Пост Диоклецијановиот период означен е во овие краеве со престолните борби меѓу Лициние и Максенције. Откога Лициние ќе го отстрани својот брат, по 312 год. ќе управува со трите европски дицези Тракија, Панонија, и Македонија. Но набргу управувањето со овие краеве го презема Константин Велики.¹⁶⁾

Во другата половина на IV век состојбата на Балканот е доста нестабилна, како и во Епир. Од една страна, поради верските раздвојувања, од друга, заради засилените бранови на Селидбата на народите, што ќе доведе до големи промени во Царството. Теодосие Велики кој за кратко време успеал да ја обедини Империјата, 395 год. оставајќи ги двата сина за наследници, ја повлекол историската граница. Дицезата Македонија со петте провинции, меѓу нив и Нов Епир се издвоила во Источното римско царство.¹⁷⁾

Во почетокот на V век кога антигерманската акција на исток успеала да ги истисне Готите со Алариха во Италија, настанува еден доста мирен временски период. Во втората половина на V век со инвазијата на Балканот од Атила и резиденцијата на префектурата Илирикум се преселил од Сирмиум пак во Солун.¹⁸⁾

Во VI век е познато владетелството на Јустинијан и страшниот земјотрес, кога настрадале повеќе градови на Балканот. Прокопије ги набројува оние од Нов Епир како и обновените.²⁰⁾ Но пенестинските градови веќе не се споменуваат. На Балканскиот Полуостров 582 год. се јавува нова варварска експанзија на Словени и Авари. Со нивното продирање и постепено населување во овие краеве почнува ново поглавје на политичката и културната историја на Дебарскиот крај.

Од досегашните истражувања во Дебар и Дебарско најдени со остатоци од населби и материјална култура од праисторијата до средниот век. Еден од најстарите наоди досега претставува локалитетот кај Удово; во нивите на манастирот св.

¹⁴⁾ Г. Острогорски, Историја Византија, Београд 1959, 56.

¹⁵⁾ P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale*, Paris 1945, 81.

¹⁶⁾ Н. Машкин, Историја старог Рима, Београд 1951, 497.

¹⁷⁾ Г. Острогорски, н. д. 74.

¹⁸⁾ P. Lemerle, н. д. 83.

¹⁹⁾ Ф. Папазоглу, н. д. 223.

²⁰⁾ Византиски извори за историју народа Југославије I, Београд, 1955, 53.

Јован Бигорски.²¹⁾ Артефактите од керамика укажуваат на населба од постарото железно доба.

Во селото Коцаик, десет километри јужно од Дебар на локалитетот Кале се наоѓаат остатоци од една тврдина, градена во сувозид, од обработени правоаголни блокови. Според начинот на зидањето на тврдинскиот ѕид и најдената керамика на површината на просторот, смета дека калето егзистирало во античкиот и средновековниот период. До која мера може да се работи за една урбана англомерација од халштатскиот илирски период ќе покажат систематските ископувања. Споменатото утврдување треба да се постави во контекст со неутврденото лоцирање на трите пенестински градови. Токму еден од нив можеби треба да го бараме на овој локалитет. За Калето од средновековниот период постои пишан документ каде се споменува како „тврдина полезна за вилаетот“ од XVI век.²²⁾ Локацијата на тврдината има идеален стратешки положај. Се наоѓа во непосредна близина на Црни Дрим, античкиот Дрилон, од каде се следи долината на оваа река, која служела како природно засечен пат. Патот водел од Дасаретската земја преку Пенестинската во средна Илирија, спрема илирските владетелски центри Лисос, Скодра и Медун.

Во непосредна близина на с. Папрадник, од неговата јужна страна, покрај десниот брег на Црни Дрим, се забележуваат остатоци од стар пат, кој најверојатно бил употребуван во предримскиот период, додека во времето на римското управување бил пошпочен по типот „калос дромос“.

На веќе споменатиот локалитет кај Удово се најдени темели од станбени згради, *villa rustid*, ѕидани со камен и малтер повеќе керамични питоси и 14 гроба со гробна архитектура од керамички плочи, од типот „кров на две води“. Наодите припаѓаат на римската и раносредновековната епоха. Според овие податоци можеме да заклучиме дека на овој локалитет се наоѓала една населба со поголем хронолошки континуитет, почнувајќи од железното доба до средниот век.²³⁾

На патот за село Баништа, на 3 км западно од Дебар, установено е постоење на некропола од римскиот период и една црква во темели од развиениот среден век.²⁴⁾

Во близина на селото Црно Боце, кај месноста наречена „Цркви“ се наоѓаат темели на една четириконхална црква, околу која се простира средновековна некропола. Оваа архитекту-

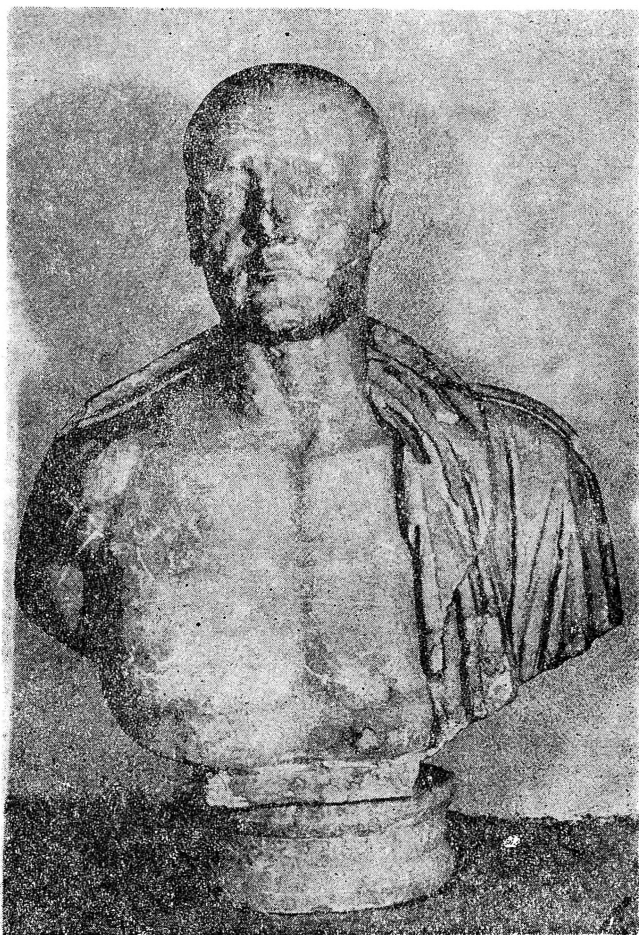
²¹⁾ В. Лахтов, Археолошка карта на Југославија, рекогносцирања 1957 год.

²²⁾ В. Битракова, Археолошка карта на Југославија, рекогносцирања 1964 год.; Д. Шопова, Македонија во XVI и XVII век, документи од цариградските архиви, Скопје 1955, 66.

²³⁾ В. Лахтов, Археолошка карта, 1957 год.

²⁴⁾ Истото.

ра припаѓа највероватно на познатите типови на тролисни цркви која се јавува на територијата на Македонија посебно во Охридскиот регион во развиениот среден век.²⁵⁾

Еден од најзначајните наоди од античкиот период претставува биста на угледен римски граѓанин, кое се чува во Народниот музеј во Охрид. Најдено е во градот Дебар, при копањето на темели за нова градба во 1953 год. Изведено е од бел мермер со жолто окераста патина, добиена во текот на времето. Преку рамената граѓанинот е наметнат со наметка која на левата страна преминува на градите. Ликот претставува средно возрасно лице со ниско збрчкано чело. Очите се плитко изведени, со кружно означена рожница, додека зеницата е издлабена. Косата е означена со плитки убои, а брадата со крат-

²⁵⁾ В. Битракова, Археолошка карта, 1964 год.

ки резови. Образите се извлечени во јагодици. Широко отворените очи го набрчкуваат челото. Оваа вонредно убаво изведена скулптура, во развојот на виртуозната римска портретна уметност, припаѓа на реалистично-импресионистичката фаза, на II половина на III век во н.е. Со намера да се извечат импресионистички елементи, широко се отворени очите, збрчкано е челото, устата е стисната, или се нагласени јагодите на лицето. Во истовреме со едноставното изведуваче на косата и брадата, студеноста на изразот, навестени се новите стремења во уметноста на тетрархијата и оживување на новото, шематизмот на идниот век.

Овие карактеристични елементи ги среќаваме од почетокот на втората половина на III век, претставени во статуата на Требонианус Галус (251—253 год.),²⁶⁾ потоа на еден портрет во Белградскиот музеј²⁷⁾ или на еден портрет во музеј на Ватикан²⁸⁾ од двете последни децении на III век, времето на тетрархијата.

Со изведените рекогносцирања во 1964 год. во Дебарскиот крај, беше сигниран локалитетот Пекларица во подножјето на С. Горенци, сега потопен простор од езерото. Притоа беше констатирана ранохристијанска црква во темели, една надгробна стела со грчки натпис, веќе слабо читлив, сигнирана уште во предвоениот период од Н. Вулиќ³⁰⁾. Со ископувањата констатирана е скромна средновековна некропола.³¹⁾

²⁶⁾ G. M. A. Richter, Roman portraits, New York, 1948; М. Грбиќ, Одбрана грчка и римска пластика у Народном музеју у Београду, Београд, 1958, 61.

²⁷⁾ М. Грбиќ, Римски портрет у преѓашњем Историско уметничком музеју у Београду, Старинар X—XI, Београд 1935—36, 137.

²⁸⁾ H. P. L' Organe, Studien zur Geschichte des spätantiken Porträts, Oslo 1933, 74—75.

²⁹⁾ В. Битракова, Археолошка карта, 1964 год.

³⁰⁾ Н. Вулиќ, Антички споменици наше земље, Споменик XIVIII, Београд 1941—1948, 46.

³¹⁾ Ископувањата ги водеа С. Сарѓоски и Ж. Винчиќ.